

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ИССИҚЛИК ЭНЕРГЕТИКАСИ КОРХОНАЛАРИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Саиткамоллов Мухаммадхўжа Собирхўжа ўғли

Тошкент давлат техника университети тадқиқотчиси, Тошкент, Ўзбекистон. mukhammadkhujasaitkamolov@gmail.com

Аннотация

Мақолада энергетика саноати билан боғлиқ изланишлар олиб борган муаллифлар томонидан ташкилий-иқтисодий механизмнинг хусусиятлари ҳақидаги тушунчалар ва муаллиф фикри келтирилган. Рақамли иқтисодиётнинг замонавий шароитида саноат корхонасининг фаолият юритиш тизимида барқарор ривожланиш механизмнинг ўрни бериб ўтилган. "2020-2030-йилларда Ўзбекистон Республикасини электр энергияси билан таъминлаш тўғрисида" ги Концепциянинг иссиқлик энергетикаси билан боғлиқ йўналишлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: механизм, барқарор ривожланиш, энергетика, иссиқлик энергетикаси, рақамли иқтисодиёт, концепция.

Аннотация

В статье рассматриваются понятия особенностей организационно-экономического механизма различными авторами которые исследовали энергетическую промышленность и авторское мнение. Приведена место механизма устойчивого развития в системе функционирования промышленного предприятия в современных условиях цифровой экономики. Приведен анализ направлений теплоэнергетики в «Концепции обеспечения Республики Узбекистан электрической энергией на 2020-2030 годы».

Ключевые слова: механизм, устойчивое развитие, энергетика, тепловая энергетика, цифровая экономика, концепция.

Abstract

There are considered the concepts of the features of the organizational and economic mechanism by various authors who have done researches in energy industry and author's approach in the article. It is given the place of the sustainable development mechanism in the functioning system of an industrial enterprise in the modern conditions of digital economy. It is fulfilled an analysis of the directions of thermal power engineering in the "Concept for providing the Republic of Uzbekistan with electric energy for 2020-2030".

Keywords: mechanism, sustainable development, energy, thermal energy, digital economy, concept.

Кириш

Ўзбекистон Республикасида энергия ресурслари тақчиллиги шароитида ресурсларни тежаш ёки қайта тикланувчи энергия манбаларини алмаштириш, корхоналарнинг барқарор ривожлаиш муаммоси долзарб бўлиб қолмоқда. Замонавий ривожланган Европа давлатларида бу энергия ресурсларининг энергия балансидаги улуши 20 фоизга яқинни ташкил этса, Ўзбекистонда бу кўрсаткич анча

паст. Шунга кўра, мамлакатимизда иссиқлик энергетикасини барқарор ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий муаммолари бўйича илмий изланишлар зарур.

Ушбу тадқиқот Ўзбекистон Республикасида иссиқлик энергетикасини ташкилий-иқтисодий барқарор ривожлантириш тенденциялари ва унинг фаолиятининг айрим жиҳатларини ўрганади. Ушбу тадқиқотлар Ўзбекистонда иссиқлик энергетикаси корхоналарини барқарор ривожлантиришнинг самарали шакллари янада шакллантириш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Рақамли иқтисодиёт шароитида энергетика тизимининг асосий устувор йўналишларидан бири тармоқнинг самарадорлиги ва рақобатбардошлигини оширишдан иборат бўлиб, бу Ўзбекистонда, жумладан, иссиқлик энергетикаси соҳасида юқори энергия хавфсизлигига эришиш имконини бера олади. Бу босқичда иссиқлик энергетикаси соҳасида энергетика сиёсатини амалга оширишга хос бўлган махсус механизм ва воситаларни ишлаб чиқиш ҳамда такомиллаштиришга алоҳида аҳамият берилмоқда. Иссиқлик энергетикасидаги стратегик йўналишларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш келгусида йирик энергетика лойиҳаларини амалга ошириш учун асос бўлмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Умуман олганда, барқарор ривожланиш механизмларнинг ташкилий ва иқтисодий хусусиятларининг комбинацияси сифатида ифодаланиши мумкин.

Бражникова Л.Н. “Барқарор ривожланишнинг иқтисодий жиҳати иқтисодий нормалар, қонунлар, тамойиллар, усуллар ва иқтисодий фаолиятнинг вазифа, даромад, мулкӣ муносабатларни ривожлантириш ва бошқалар каби воситалар тизимига асосланади” деган ғояни беради. Барқарор ривожланишнинг иқтисодий жиҳати иқтисодий фаолият жараёнида юзага келадиган ижтимоий-иқтисодий, технологик, ижтимоий-психологик вазифаларнинг ўзаро таъсири ва амалга оширилишининг аниқ муаммоларини ҳал қилишга қаратилган. Бу жиҳат обектив равишда корхонанинг иқтисодий фаолиятини рақамли иқтисодиётда амалга ошириш билан боғлиқ, бунда фаолият натижалари бозорда товар айирбошлаш жараёнида баҳоланади”[1].

Иқтисодий жараёнларнинг шаклланиши ва барқарор ривожланиши ҳар доим корхона ичидаги турли ташкилий тизимларнинг ишлаши билан боғлиқ.

Бурков В.Н., Кондратиев В.В. ташкилий ривожланишнинг асосий механизми ёки ҳақиқий ташкилий тизимларнинг фаолият кўрсатиш механизми остида улар шундай хулосага келишди: “Қарорларни тайёрлаш ва қабул қилишнинг барчаси корхона фаолияти босқичларида одамларнинг хатти-ҳаракатларини тартибга солувчи жуда мураккаб жараёнлар, қоидалар, кўрсатмалар тўпламидир”[2]. Барқарор ривожланишнинг ташкилий ва иқтисодий жиҳатлари уйғунлиги механизмнинг таркибий қисмларини ташкил этади, бу замонавий олимларнинг нашрларида кенг кўриб чиқилган.

Магамедова Д.М. ва Рамазанова А.Г. “Барқарор ривожланишнинг ташкилий-иқтисодий механизми етказиб берувчилар, истеъмолчилар ва минтақавий ҳокимият органларининг ўзаро таъсири синергиясини амалга ошириш учун ўзаро боғлиқ бўлган ташкилий-иқтисодий усуллар ва воситалар, иқтисодий муносабатлар мажмуи сифатида қаралади”[3].

Зотович Н.В. корхоналарни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини шакллантиришга бағишланган диссертация ишида қуйидаги таърифни беради: “Корхонани ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизми бу

корхоналар, ташкилий тузилмалар, бошқарувнинг ўзига хос усулларининг ҳаракатлари йиғиндисидир. Шунингдек, аксиядорлар, инвесторларнинг корхона мақсадларига эришиш йўлидаги мавжуд институционал меъёрлар ва давлат томонидан тартибга солиш доирасидаги назорат ҳаракатлари киритилган”[4].

Ташкилий-иқтисодий механизмнинг бир неча элементлардан иборат эканлигини, Баканов Д.С., Махметова А.Е. ўз илмий нашрларида ўрганиб чиқишган ҳамда ташкилий-иқтисодий механизмга қўйидагилар киритилган[5]:

– рағбатлантириш тизимлари билан иқтисодий ривожланиш шакллари ва усуллари;

– тактик ва оператив бошқарув шакллари ва усуллари;

- ўз-ўзини ташкил этиш элементлари билан ривожланиш тизими ва параметрларини шакллантириш воситалари ҳамда усуллари;

– асосланган молиявий-иқтисодий чеклашлар тизими;

– бошқарув қарорлари учун қонунчилик базасини шакллантиришда ахборот тизимлари.

Ўзбек олимларидан Мирзарайимов Д.У. Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда энергия тежамкорлиги ва энергия тежовчи технологиялардан фойдаланиш имкониятларини таҳлил қилишда энергияни етказиб бериш ва тарқатишдаги йўқотишлар ва электр энергиядан ўртача йиллик фойдаланиш йўналишлари хусусида изланишлар олиб борган[6].

Яна бир олим Зокиров Ш.Э. Ўзбекистоннинг қарқарор ривожланиш мақсадларига эришишида қайта тикланувчи энергетикани ривожлантиришда асосан Ўзбекистонда қайта тикланувчи энергия манбалари улушининг ўсиш динамикаси ва International Renewable Energy Agency (IRENA) ташкилотининг маълумотлари асосида жаҳондаги айрим давлатларда қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш кўлами ошишининг иқтисодиётга таъсири ва 2020-2030 йиллар прогнозлари хусусида тадқиқотлар олиб борган[7].

Аллаева Г.Ж.нинг фикрига кўра “Ёқилги-энергетика мажмуаси корхоналари сайёранинг сони тобора ошиб борувчи аҳолисини энергетик ресурслар билан ҳамда ЯИМ ўртача йиллик 3,5-4% ҳажмида ўсиш суратларига эга жаҳон иқтисодиётининг ўсишини таъминлаши керак, бу эса дунё бўйича 2030 йилга келиб энергия истеъмолининг 1,3-1,5 маротаба ўсишига олиб келади. Шу билан бирга энергетика корхонасининг ривожланиш барқарорлиги индикаторларининг амалдаги қийматини экстремалга нисбатан нормал, инқирозга яқин, инқирозли даражалар бўйича чегаравий қийматларини аниқлаб чиққан[8]”

Бизнинг фикримизча “Барқарор ривожланиш – бу иссиқлик энергетикаси корхоналарининг инқирозли ва мўтадил вазият бўлишидан қаттиий назар иқтисодий, экологик, молиявий ва техник томондан аниқ меъёрлар чегарасида фаолият юритишидир”.

Юқоридагилардан келиб чиқиб иссиқлик энергетикасидаги мавжуд корхоналарнинг барқарор ривожланишни таъминлашда ташкилий-иқтисодий механизмларни “2020-2030-йилларда Ўзбекистон Республикасини электр энергияси билан таъминлаш концепцияси”га мос равишда тубдан қайта кўриб чиқиш талаб этилади.

Тадқиқот методологияси

Ушбу мақолада Ўзбекистон ва хорижий мамлакатлар иқтисодчи олимларининг энергетика тармоғи ва саноат корхоналарини барқарор ривожлантириш таҳлиliga бағишланган илмий асарлари ўрганилган. Тадқиқот методологияси сифатида

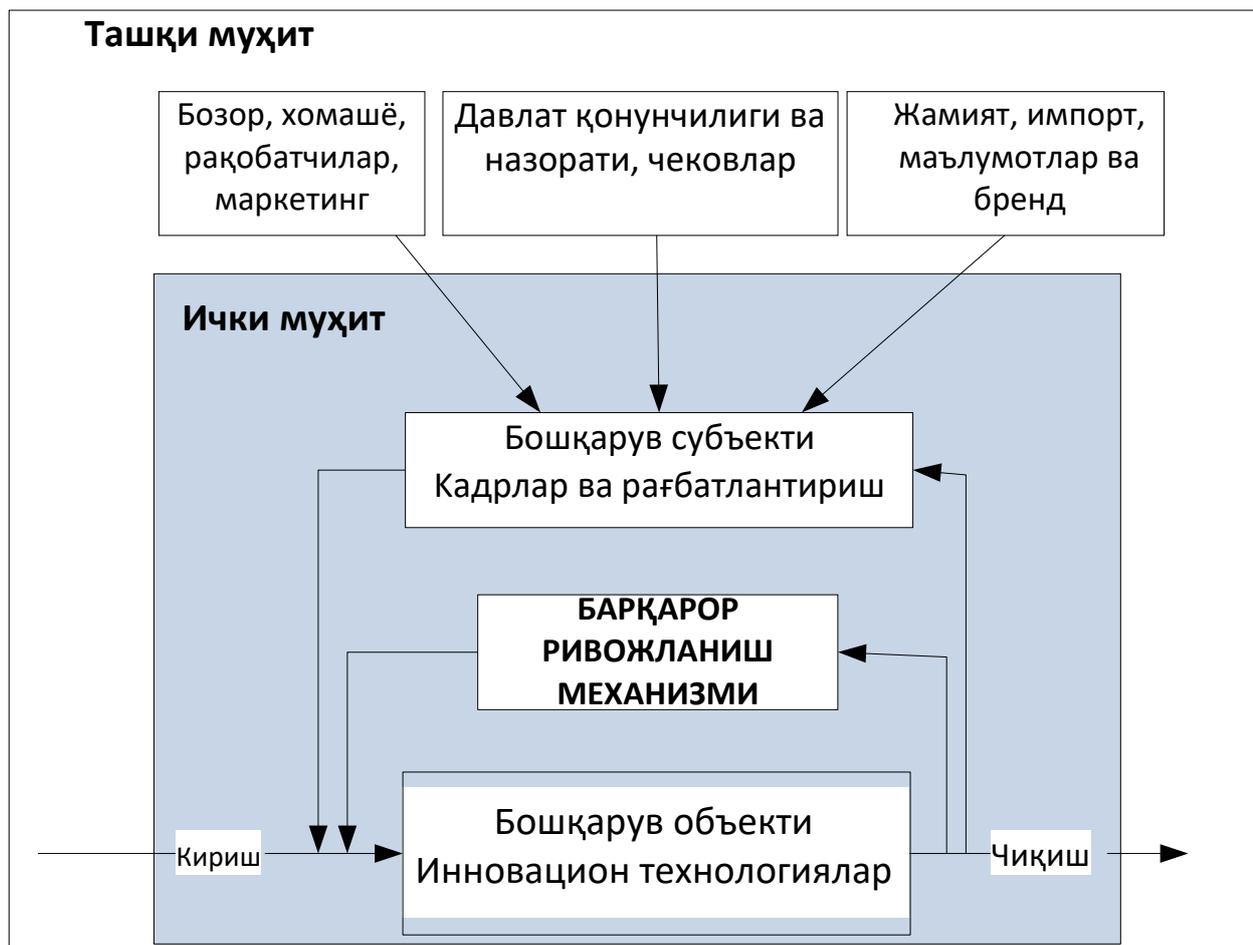
адабиётларнинг қиёсий таҳлили ва фаразни асослаш усулларидан фойдаланилган. Барқарор ривожланиш мақсадларига эришишда иссиқлик энергетикасини ривожлантириш масаласини ўрганишда иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга узвийликда қаралиб, тизимли ёндашув услуби қўлланилди. Маълумотлардан хулоса чиқаришда мантиқий таҳлил, синтез, умумлаштириш, индукция ва дедукция усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг вазибалари:

- муаллифлар томонидан барқарор ривожланиш тушунчасининг моҳиятини ўрганиш;
- энергетика саноатида олимларнинг барқарор ривожланиш билан алоқадор ишларини таҳлил қилиш:
- барқарор ривожланиш механизмининг корхона фаолияти тизимидаги ўрнини аниқлаш;
- иссиқлик энергетика саноатининг келажакдаги фаолияти таҳлилин аналга ошириш.

Таҳлил ва натижалар

Биз учун Кузнецов И.А.нинг фикри қизиқарли кўринди, яъни ривожланиш механизми корхона томонидан ўзини ўзи такомиллаштиришни таъминлайди, бу бошқарув объекти ва субъекти бир-бири билан барқарор ривожланиш йўналиши бўйича мос келадиган бошқарув жараёнини аналга оширишдир. Юқоридаги фикрларга асосланиб, қуйидаги схема ишлаб чиқилди. Саноат корхонасининг фаолият юритиш тизимида барқарор ривожланиш механизмининг ўрни келтирилган (1-расм).

1-расм. Барқарор ривожланиш механизмининг корхона фаолияти тизимидаги ўрни[9]

1-расмда бозор, хомашё, рақобатчилар, маркетинг, давлат қонунчилиги ва назорати, чеклашлар, жамият, импорт, маълумотлар ва корхона бренди макро даражада ташқи муҳитни ташкил қилган бўлса, ички муҳит кадрлар малакаси учун рағбатлантириш, пандемия муаммоларини ҳал қилиш учун инновацион технологияларни жорий этиш ва рақамли соҳаларни ривожлантиришни ўз ичига олади.

Иссиқлик энергетикасининг узлуксиз барқарор ривожланиши ва мамлакатнинг энергия хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари қуйидагилар: техник қайта жиҳозлаш ва қуриш асосида энергия ресурсларини ёқиш, ўзгартириш ва ташишнинг янги технологияларини ишлаб чиқиш, янги инновацион ишлаб чиқилган иссиқлик энергетика объектларини яратиш, иссиқлик энергетикаси соҳасида инвесторлар учун жозибador иқтисодий муҳитни яратиш, бунинг учун тармоқнинг ташкилий-иқтисодий жиҳатларини такомиллаштириш, иссиқлик энергиясининг янги бозорларини шакллантиришдан иборат.

Иссиқлик энергетикасини ривожлантиришнинг энг муҳим муаммолари қуйидагилардан иборат: миллий энергетика тизимларида тузилмаларни жойлаштириш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиш ёки рағбатлантириш усуллари ҳамда воситаларини танлаш, бу иқтисодий ва ижтимоий барқарорликни таъминлаш, мамлакат иссиқлик энергетикасини ривожлантириш, унинг рақобатбардошлиги ва миллий хавфсизлигини таъминлашда алоҳида рол ўйнайди.

Ўзбекистонда энергетика соҳасини ислоҳ қилиш натижасида соҳани ташкил этиш ва иқтисодий ривожлантириш моделида сезиларли ўзгаришлар рўй бермоқда, яъни энергия ва қувватлар бозорининг улгуржи ва чакана савдоси иштирокчилари ўртасида бозор нархларини давлат томонидан тартибга солиш амалга оширилмоқда.

Бозорда монопол мавқега эга бўлган корхоналарга хос бўлган ҳолатларнинг ортишини олдини олиш мақсадида давлат энергетика корхоналарининг ҳуқуқий ва иқтисодий ҳолатини белгиловчи тартибга солиш қоидалари жорий этилди. Иссиқлик энергетикасининг ўзида ҳам, тармоқ субектлари ўртасидаги иқтисодий муносабатлар мазмунидаги объектив ўзгаришлар ҳам давлат томонидан тартибга солиш тизимини доимий равишда ўзгартиришни талаб қилади. Яъни, энергия ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар тизимининг ўзгариши таъсири остида саноат ва иссиқлик энергетикаси ўртасидаги ташкилий ва иқтисодий ривожланишнинг ўзаро таъсири тизимли динамик равишда ўзгариб туради. Бундан ташқари, тизимнинг ўзгариши муносабатлар жараёнининг ташкилий шакллари, иқтисодий ва ҳуқуқий мазмуни ўзгаришида намоён бўлади. Жамият манфаатларини ҳимоя қилувчи юқори назорат қилувчи органлар “саноат аралашуви” деб аталадиган вазиятнинг асосий воситаси бўлиб хизмат қилади ва ишлаб чиқарувчилар фаолиятини назорат қилишга, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларнинг манфаатларини ҳисобга олишга чақирилади.

Иссиқлик энергетикасини барқарор ривожлантириш тизими бошқа ривожланиш тизимларидан сезиларли даражада фарқ қилади. Шу билан бирга, саноат ҳолатининг умумий даражаси, ишлаб чиқилиши керак бўлган параметрлар сони, ушбу параметрларнинг ҳолати тўғрисидаги маълумотларнинг ноаниқлик даражаси уни мураккаб кўп параметрли тизим сифатида таснифлаш имконини беради. Асосийси ўзаро боғлиқ ва барқарор ривожланиш параметрлари иссиқлик энергетикаси саноатининг иқтисодий, технологик, молиявий ва экологик жиҳатлари ҳисобланади.

Икки томонлама хусусиятга эга бўлган иссиқлик энергетикаси ҳам тижорат, ҳам давлат тузилмаси бўлиб, даромад олиш ва миллий иқтисодиётнинг мамлакат энергетикасига бўлган эҳтиёжларини қондиришга қаратилган. Ушбу икки томонламалик саноатни ривожлантиришдаги ёндашувларни шакллантириши сезиларли даражада мураккаблаштиради, улар ташкилий, иқтисодий ва жамоат манфаатлари мувозанатини сақлашга тўлиқ йўналтирилиши, энергия самарадорлигини ошириш ва энергия тежаш стратегиясини ишлаб чиқиш учун муҳим рағбатларни ўз ичига олиши керак.

Ўзбекистонда энергетика стратегиясининг асосий йўналишларини шакллантириш миллий иқтисодиётнинг барча тармоқларида бозор муносабатларининг рақобатбардош моделини жорий этиш, товар-хизматларнинг бозорини яратиш ва ҳоказоларга қаратилган умумий иқтисодий стратегияга мувофиқ амалга оширилди. Бироқ, шу билан бирга, “2020-2030-йилларда Ўзбекистон Республикасини электр энергияси билан таъминлаш концепцияси” шакллантирилгандан бошлаб давлат, биринчи навбатда, бозор муносабатларини тартибга солувчи сифатида қаралади, бундан ташқари, бу борадаги роли ҳам муҳим аҳамият касб этиши зарурлиги мустақамланган. Лекин хўжалик юритувчи субъект нуқтаи назаридан у ўз функцияларини чеклайди.

Иккинчиси, давлат ўзининг энергетика стратегиясида энергетика соҳасида табиий монополияларни хусусийлаштиришни ислоҳ қилиш ғоясига ётганини англатади.

“2020-2030-йилларда Ўзбекистон Республикасини электр энергияси билан таъминлаш концепцияси”ни амалга ошириш жараёнида Ўзбекистоннинг 2030-йилгача бўлган даврга мўлжалланган янги вазифалари ва устувор йўналишларига мувофиқ кенгайтирилишини таъминланади. Концепциянинг энг муҳим мақсадлари саноатнинг барқарор ривожланиши, шу жумладан 2019-йил охирида бошланган коронавирус пандемиясининг, глобал иқтисодий инқирознинг натижасида пайдо бўлиши мумкин бўлган оқибатларни ҳисобга олган. Концепцияда 2030 йилгача эришилиши керак бўлган бир қанча кўрсаткичлар қайд этилган, жумладан:

- қувватни 12,9 ГВт дан 29,3 ГВт га ошириш;
- электр энергиясини ишлаб чиқаришни 63,6 млрд. кВт/с.дан 120,8 млрд. кВт/с.гача ошириш;
- табиий газ истеъмолини 16,5 миллиард куб метрдан 12,1 миллиард куб метргача камайтириш;
- электр энергиясини узатишда йўқотишларни 2,35 фоизга ва тақсимлашда йўқотишларни 6,5 фоизга камайтириш (2019 йилга нисбатан 1,85 баробар кам)[10]

Ушбу режаларнинг амалга оширилиши Ўзбекистонда 10 йил ичида энергия истеъмоли қарийб икки баравар ошиши ҳақидаги прогнозларни ҳисобга олган ҳолда мамлакатнинг энергетик хавфсизлигини таъминлайди.

Шу билан бирга, бугунги кунда ишлаб чиқариш қувватларининг асосий қисмини (тахминан 85 фоизини) иссиқлик электр станциялари ташкил этади, шу муносабат билан 2030 йилга келиб Республикадаги жами 11 та ИЭС нинг 15,6 ГВт янги ва модернизация қилинган ишлаб чиқариш қувватларини ишга тушириш режалаштирилган. Шу билан бирга, иссиқлик электр станцияларида ишлаб чиқариш қувватларининг 6,4 ГВт жисмонан эскирган ускуналари фойдаланишдан чиқарилиши прогноз қилинмоқда.

Умумий қуввати қарийб 10 ГВт (Сирдарё, Навоий, Толимаржон, Тахиатош, Тўрақўрғон ИЭСлар ва бошқаларда) замонавий БГУ комбинациялашган тартибда электр ишлаб чиқарувчи блокларини қуриш режалаштирилган.

Энергетика стратегиясини таҳлил қилиш асосида рақамли иқтисодиётнинг ҳозирги шароитида энергетика сиёсатининг қуйидаги устувор йўналишларини ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. Иссиқлик энергетикасининг барқарор ривожланишини сақлаш – энергетика саноатининг барча соҳалари учун рақобатбардош моделни шакллантириш, бозорни яратиш, инновацион бозор механизмларини жорий этиш;

2. Асосий фондлар, ресурс базаси ва инвестицияларни жалб қилиш амортизацияси муаммоларини ҳал қилиш;

3. Энергетикага ички иқтисодиётнинг локомотиви, бюджет донори ва саноатни қўллаб-қувватловчи сифатида муносабатни шакллантириш;

4. Ҳақиқий амалиёт ва энергия сиёсатининг эълон қилинган тамойиллари ўртасидаги номувофиқликларни бартараф этиш.

Иссиқлик энергетика саноатининг бугунги самарадорлиги ҳақида гапирганда, Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар жараёнида ишлаб чиқариш ва энергия тежаш самарадорлиги бўйича йўқотилган позицияларга нисбатан анча юқорига кўтарилганини таъкидлаш мумкин. Саноат ривожланишидаги ижобий дақиқалар қуйидагилардан иборат: “2020-2030-йилларда Ўзбекистон Республикасини электр энергияси билан таъминлаш концепцияси”, “Аҳоли ва иқтисодиётни энергия ресурслари билан барқарор таъминлаш, нефт-газ тармоғини молиявий соғломлаштириш ва унинг бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 9-июлдаги ПҚ-4388-сон Фармони, Ўзбекистон Республикасининг “Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш тўғрисида”ги 2019 йил 21 майдаги 539-сонли қонуни, шунингдек, “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги, 2019 йил 10 майдаги 537-сонли қонуни қайта тикланадиган энергия манбалари соҳасидаги лойиҳаларни амалга оширишни жадаллаштириш бўйича ҳуқуқий асос сифатида яратилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси ёқилғи-энергетика тармоғини бошқариш тизимини тўздан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2019-йил 1-февралдаги ПФ-5646-сонли фармони самарадорлик ва энергия тежамкорлиги мамлакатимиз иқтисодий сиёсатининг асосий йўналишларидан бири бўлиб, унинг энг муҳим стратегик йўналишлари сифатида белгиланди. Ўзбекистонда энергия исте’моли самарадорлигини ошириш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш, бу борада зарур шарт-шароитлар яратиш қайта тикланадиган энергетиканинг самарали инновацион лойиҳалари учун молиявий базани шакллантириш, янги материаллардан фойдаланишга асосланган технологияларни лойиҳалаш, қуёш энергиясини чуқур ўрганиш ва энергетиканинг анъанавий йўналишларини ривожлантириш учун хизмат қилади.

Ҳозирги ҳолатни белгилаб берувчи муаммолар ва иссиқлик энергетикасини ривожлантириш парадигмасини ва Ўзбекистонда энергетика сиёсатини амалга оширишга ёндашувларни ўзгартириш зарурати ҳозирги босқичда қўлланилаётган давлат томонидан тартибга солиш механизмларининг стратегик устуворликлар, иқтисодиётнинг ривожланиши ва унинг таркибий қисмларининг ўзаро мувофиқлиги билан боғлиқ.

Саноатдаги таркибий номутаносибликларни бартараф этиш ва янада хавфнинг ортишига йўл қўймаслик учун иссиқлик-энергетика саноатининг репродуктив базасини иқтисодий ва ҳудудий хусусиятларни, алоҳида ҳудудлар бўйича истеъмол прогнозларини ҳисобга олган ҳолда ривожлантириш ва оптималлаштириш йўллари комплекс режалаштириш зарур. Бироқ, бу соҳада мақбул қарорлар фақат тўлиқ маълумотни ҳисобга олган ҳолда қабул қилиниши мумкин, уни тақдим этиш жуда қийин (рақобатдош инвесторлар маълумот алмашишдан манфаатдор эмас, истеъмол прогнозлари ҳар доим ҳам кенг тарқалган эмас, тармоқ компанияларининг инвестиция дастурлари мунтазам равишда кўриб чиқилади ва бошқалар) бўлган жиҳатлар мавжуд. Шу боис мамлакат энергетика тизимини ривожлантиришни оптималлаштириш учун тартибга солиш самарадорлиги етакчи рол ўйнайдиган марказлаштирилган стратегик режали ёндашув кўпроқ мақсадга мувофиқдир.

Электр таъминоти тизимлари иссиқлик ва энергия тизимларининг ажралмас қисми бўлиб, электр энергияси истеъмолчиларининг барча гуруҳлари технологик жадваллари бўйича энергия тизимларининг юкланиш жадвалларини шакллантиришда бевосита иштирок этади, электр таъминотининг ишончилиги ва сифати бўйича юқори талабларга жавоб беради. Замонавий энергия истеъмолчилари ва алоҳида саноат корхоналарининг электр энергияси, йирик саноат ва электр транспорт иншоотлари томонидан энергия тизимидаги электр энергиясини таъминлаш сифатига сезиларли таъсир кўрсатади. Бироқ, иссиқлик энергетикасининг миллий иқтисодиёт учун аҳамиятига қарамай, бу саноат иқтисодий асосининг бир қисми бўлиб, барча турдаги маҳсулотлар ва хизматларни ишлаб чиқаришда билвосита иштирок этувчи, аҳоли учун мақбул турмуш даражасини таъминлаб, фақат ишлаб чиқариш ва ёрдамчи ишлаб чиқариш вазифасини бажаради.

Энергия тизими бошқа тизимлардан сезиларли даражада фарқ қилади. Шу билан бирга, тармоқ ҳолатининг умумий даражаси, ишлаб чиқилиши керак бўлган параметрлар сони, ушбу параметрларнинг ҳолати тўғрисидаги маълумотларнинг ноаниқлик даражаси уни мураккаб кўп параметрли тизим сифатида таснифлашга олиб келади. Асосий ўзаро боғлиқ ва мувофиқлаштирилган ривожланиш параметрлари иссиқлик энергетикаси саноатининг иқтисодий, технологик, молиявий ва экологик жиҳатлари ҳисобланади. Уларнинг ноқулай ўзгаришлари муқаррар равишда фундаментал иқтисодий функцияларни амалга оширишда ва иссиқлик энергетикасини барқарор ривожлантиришда муваффақиятсизликка олиб келади, иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига салбий таъсир кўрсатади.

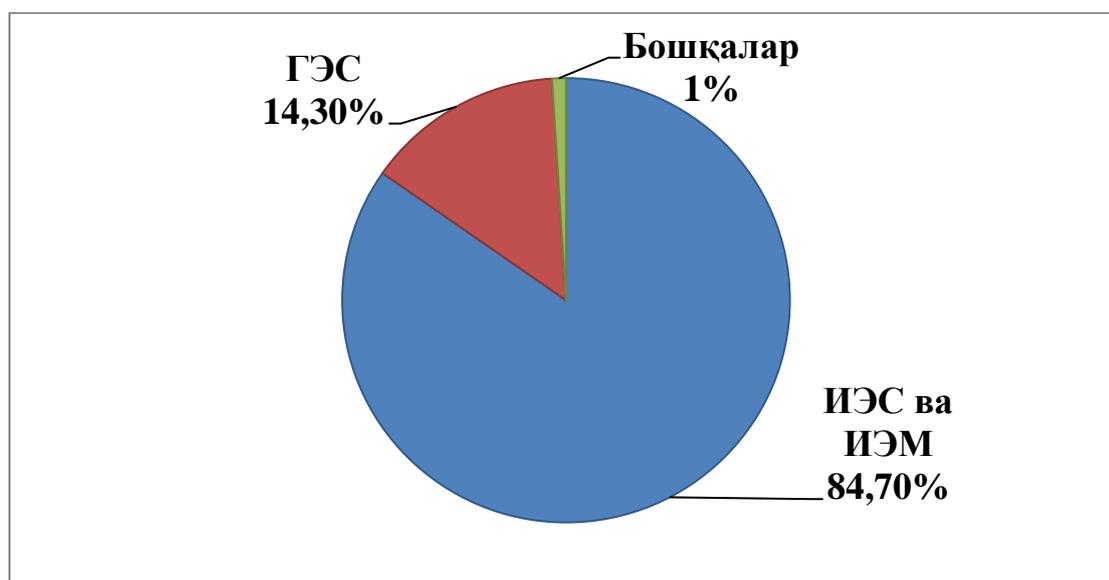
Фаолият даражалари бўйича иссиқлик энергетикасини барқарор ривожлантириш тизимининг параметрлари таркиби кенгайтирилган асосда қўйидагича ифодаланиши мумкин:

1. Макродаража (миллий иқтисодиёт доирасида иссиқлик энергетикасини ривожлантириш параметрлари):

- Ўзбекистонда иссиқлик энергетикасининг техник даражаси ва ҳолати;
- иссиқлик энергетикасининг халқ хўжалигини ривожлантиришдаги ўрни;
- энергетика соҳасида ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятини режалаштириш;
- иссиқлик энергетикаси объектларига капитал қўйилмалар;
- иссиқлик энергетикаси объектларига қўйилган инвестицияларнинг молиявий-иқтисодий самарадорлиги.

2. Мезодаража (турли ташкилий-ҳуқуқий шакл ва тармоқлар субъектлари доирасида иссиқлик энергетикасини барқарор ривожлантириш параметрлари):

- sanoat korxonasining issiqlik energetikasi iqtisodiyoti va boshqaruvi xususiyatlari;
- issiqlik energetikasi korxonalarining asosiy fondlari;
- issiqlik energetikasi korxonalarining aylanma mablaglari;
- issiqlik energetikasi korxonalarining rivojlaniшини таъминлаш учун кадрлар;
- issiqlik elektr stantsiyalari va issiqlik elektr markazlarining energiya mahsulotlarining tannarxi;
- issiqlik elektr stantsiyalari va issiqlik elektr markazlarini taъмирлашга texnik xizmat kўrsatishni tashkil etish hamda rejalashtirish;
- issiqlik elektr stantsiyalari va issiqlik elektr markazlarining ishlab chiqarish-xўжалик faoliyatining moлиявий-iqtisodiy natijalari.

2-расм. Энергетика саноати корхоналарининг 2021 йил жами энергиядаги улушлари[9]

Айни пайтда замонавий энергия тежамкор энергетика блокларининг қуввати 2825 МВтни ёки иссиқлик электр станциялари умумий қувватининг 25,6 фоизини ташкил этади. 2019-йилда республикада ишлаб чиқарилган умумий электр энергиясининг 86,3 фоизи ИЭСлар томонидан ишлаб чиқарилган. Шу билан бирга, ягона электр энергетика тизимининг энг юқори чўққиларида ишлаётган энергия блокларининг умумий қуввати 8,6 минг МВтни ташкил этади.

2030 йилга келиб жами қувватнинг 15,6 МВтга етказилиши жами ишлаб чиқариладиган электр энергиясининг 50 %дан ортиқ қисми ташкил қилади. Шу билан бирга 2030 йилга келиб АЭСларнинг ишга туширилиши жами талаб қилинаётган энергияни 11-14%ни ташкил этиши кутилмоқда.

Шундай қилиб, ташкилий-иқтисодий хусусиятлар - бу корxonaning барқарор ривожланишининг муайян муаммоларини ҳал қилишнинг ҳужжатлаштирилган ва мақсадли жараёни бўлиб, улар ўртасидаги муносабатларни шакллантириш ва тартибга солиш усуллари ва меъёрлари тўпламига асосланган бошқарув ҳамда ўзини ўзи бошқарувчи механизм элементларини ўз ичига олади.

Корхонанинг барқарор ривожлантиришининг ташкилий-иқтисодий жиҳатлари - бу корхонанинг барқарор фаолияти мақсад ва вазифаларига эришишга қаратилган таъсир кўрсатиш чоралари ва фаолиятининг турли томонларини баҳолаш воситаларини бирлаштирган мураккаб тизимдир. Шу билан бирга, корхона ривожланишининг ташкилий-иқтисодий хусусиятлари унинг рақобатбардош, узоқ муддатли ва мувозанатли ривожланиши учун жавобгар бўлган умумий бошқарув механизмининг бир қисмидир.

Хулоса ва таклифлар

Мамлакатимизда иссиқлик энергия манбаларидан фойдаланиш кўламини кегайтириш ҳамда соҳани янада ривожлантириш учун қуйидаги рағбатлантирувчи ташкилий-иқтисодий механизмларни жорий қилиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

– ривожланган мамлакатларда амалда мавжуд бўлган “яшил” сертификат (“Green Certificate”) тизимини жорий қилиш;

– иссиқлик энергия манбалари электрэнергияси ишлаб чиқарувчиларнинг тармоққа уланиши ва истеъмолдан ортиқча энегияни тармоққа узатиш ва сотишни жорий қилиш;

– электроэнергия бозорига эркин киришни таъминлаш, жумладан, хусусий секторда иссиқлик энергиясини ишлаб чиқариш ва ўз эҳтиёжидан ортган қисмини сотишга рухсат бериш;

– айрим тармоқларда иссиқлик энергия манбаларини истеъмол қилиш ва ишлаб чиқариш бўйича мажбурий квоталарни жорий қилиш;

– қазиб олинувчи энергия манбаларидан фойдаланишда меъёрий чегаралардан ортиқча зарарли моддаларни чиқарганлик учун жарималар ва солиқларни жорий қилиш.

– энергиядан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун мунтазам энергетик текширув(энергоаудит)ларни штказиб туриш;

– энергиянинг истеъмолчилари, етказиб берувчилари ва ишлаб чиқарувчиларининг манфаатлари уйғунлигини таъминлаш;

– энергия истеъмол қиладиган, энергия тежайдиган ускуналар, материаллар, конструкциялар, транспорт воситалари ва энергия ресурсларини сертификациялаш ҳамда уларга имтиёзлар бериш;

– хусусий маблағлар ҳисобидан ёки қайтариладиган асосдаги энергия тежамкорлиги дастурларини амалга ошириш.

Юқорида кўриб ўтилган иссиқлик энергия манбаларидан фойдаланишни рағбатлантиришнинг қатор ташкилий-иқтисодий механизмларидан фойдаланиш мамлакатимиз умумий энергия истеъмолида иссиқлик энергияси улушининг ошишига, ўз навбатида, юқори иқтисодий самарага эришиш, атроф-муҳитга салбий таъсирнинг камайиши ва охир оқибатда барқарор ривожланишга эришиш имконини беради.

Иссиқлик энергетикаси корхонасини ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий хусусиятларини такомиллаштирилган концепцияси саноатнинг ривожланиш миқёсини кўрсатади ва стратегик иссиқлик энергияси ишлаб чиқариш учун технологик усуллар мажмуасидан фойдаланиш билан боғлиқ таҳлилий масалаларнинг чуқурлигини белгилайди. Энергетика саноати корхоналарини

ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмида воситаларнинг ролини аниқлаш учун асос бўлган корхона учун стратегик режалар тузишда замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бражникова Л.Н. Концепция формирования организационно-экономического механизма управления предприятиями ЖКХ / Л.Н. Бражникова // Экономика промышленности. – 2008. - № 3. – С. 104-108

2. Бурков В.Н., Кондратьев В.В. Механизмы функционирования организационных систем. М.: Наука, 1981 - 384 с.

3. Магамедова Д.М., Рамазанова А.Г. Организационно-экономический механизм управления устойчивым развитием региональной электроэнергетики в условиях рыночных преобразований / Д.М.Магамедова, А.Г.Рамазанова // Вестник Дагестанского государственного университета. – 2011. – Вып. 5 – С. 135

4. Зотович Н.В. Организационно-экономический механизм управления предприятиями энергетики / Н.В.Зотович: Дисс. кандидата экон. наук. – Ижевск. – 2010 – 177 с.

5. Баканов Д.С., Махметова А.Е. О содержании организационно-экономического механизма управления предприятиями газовой промышленности / Д.С. Баканов, А.Е. Махметова // Вестник ТГУ. – 2011. – выпуск 12 (104) – С. 95.

6. Мирзарайимов Д.У. Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда энергия тежамкорлиги ва энергия тежовчи технологиялардан фойдаланиш имкониятлари/ “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 5, сентябрь-октябрь, 2017 йил № 5, 8-9 бет

7. Зокиров Ш.Э./ Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиш мақсадларига эришишида қайта тикланувчи энергетикани ривожлантириш масалалари/ 278 бет

8. Аллаева Г.Ж. Совершенствование методологии организационно-экономического механизма устойчивого развития предприятий топливно-энергетического комплекса Республики Узбекистан автореферат. Докторской диссертации (DSc) по экономическим наукам 08.00.03–«Экономика промышленности» Ташкент: 2021 стр 39

9. Муаллиф ишланмаси

10. “2020-2030 йилларда Ўзбекистон Республикасини электр энергияси билан таъминлаш концепцияси”.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли ва иқтисодиётни энергия ресурслари билан барқарор таъминлаш, нефт-газ тармоғини молиявий соғломлаштириш ва унинг бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2019-йил 9-июлдаги ПҚ-4388-сон Фармони.

12. Ўзбекистон Республикасининг “Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш тўғрисида” 2019 йил 21 майдаги 539-сонли Қонун.

13. “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида” 2019 йил 10 майдаги 537-сонли Қонун.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси ёқилғи-энергетика тармоғини бошқариш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2019-йил 1-февралдаги ПФ-5646-сон Фармони